

- ⁶ Там само. – Отд. 3. – С. 501–503; Там само. – X., 1858. – Отд. 5. – С. 208 та ін.
- ⁷ Див.: *Багалій Д. І.* Історія Слобідської України. – X., 1993. – С. 84–85, 98–101 та ін.
- ⁸ ЦДІАК України, ф. 1721, оп. 1, спр. 224.
- ⁹ *Багалій Д. І.* Матеріали для історії колонізації і быта степної окраїни московського государства (Харьковской и отчасти Курской и Воронежской губерний) в XVI–XVIII ст. – X., 1886. – С. XIV, 204–276.
- ¹⁰ Там само. – С. 269; ЦДІАК України, ф. 380, оп. 2, спр. 7, арк. 1081.
- ¹¹ Там само. – С. 261, 270; ЦДІАК України, ф. 380, оп. 2, спр. 224, арк. 480, 1179.
- ¹² *Бондаренко В. Н.* Очерки финансовой политики Кабинета министров Анны Ивановны. – М., 1913. – С. 76–81.
- ¹³ *Слюсарский А. Г.* Социально-экономическое развитие Слобожанщины XVII–XVIII вв. – X., 1964. – С. 113, 374–404.
- ¹⁴ *Гуржий О. І.* Еволюція соціальної структури селянства Лівобережної та Слобідської України (II пол. XVII–XVIII ст.). – К., 1994. – С. 32–33, 45.
- ¹⁵ *Кабузан В. М.* Народы России в XVIII веке. Численность и этнографический состав. – М., 1990. – С. 11, 22, 96; *Він же.* Чисельність українського населення на території Росії за ревізіями 1732 і 1762 років // УДЖ. – К., 1960. – № 6. – С. 161–164.
- ¹⁶ *Пелецький С. Ф.* Ізюмський полк // Українське козацтво. Мала енциклопедія. – К.; Запоріжжя, 2002. – С. 179; *Він же.* Острогозький полк. – Там само. – С. 361.
- ¹⁷ Полное собрание законов Российской империи. Собрание первое (далі ПСЗ). – СПб., 1830. – Т. 8. – С. 858.
- ¹⁸ *Бондаренко В. Н.* Вказана праця. – С. 79, 81.
- ¹⁹ Там само.
- ²⁰ Сборник Императорского русского исторического общества (далі СИРИО). – Юрьев, 1898. – Т. 104. – С. 317, 320–321.
- ²¹ Російський державний архів давніх актів (далі РДАДА), ф. 248, оп. 8, спр. 479, арк. 38–39, 68–69.
- ²² ЦДІАК України, ф. 1725, оп. 1, спр. 22, арк. 13), 245, 678 та ін.
- ²³ РДАДА, ф. 248, оп. 8, спр. 479, арк. 39.
- ²⁴ Там само, арк. 40–47.
- ²⁵ Там само, арк. 70; оп. 15, спр. 839, арк. 1421–1421 зв.
- ²⁶ Там само, арк. 70.
- ²⁷ СИРИО. – Т. 104. – С. 365.
- ²⁸ Там само. – С. 387.
- ²⁹ Там само. – С. 428.
- ³⁰ Там само. – С. 464.
- ³¹ Там само. – С. 465, 473, 477 та ін.
- ³² Там само. – С. 492, 513.
- ³³ Там само. – С. 522.
- ³⁴ Там само. – С. 534.
- ³⁵ Там само. – Юрьев, 1899. – Т. 106. – С. 69.
- ³⁶ РДАДА, ф. 248, оп. 8, спр. 479, арк. 357–358 зв.
- ³⁷ Там само, арк. 357.
- ³⁸ Там само, арк. 359 зв.
- ³⁹ СИРИО. – Т. 104. – С. 502–503.
- ⁴⁰ Там само. – Т. 106. – С. 52.
- ⁴¹ Там само. – С. 68.
- ⁴² Там само. – С. 94, 232.
- ⁴³ ЦДІАК України, ф. 1725, оп. 1, спр. 136, арк. 166–226.

Іван Скибак

ОТЕЦЬ ОЛЕКСА ПРИСТАЙ І ЙОГО ОПИС БОЙКІВСЬКОЇ НОШІ ТРУСКАВЧАН КІНЦЯ ХІХ – ПОЧАТКУ ХХ ст.

У 70–80-ті рр. ХІХ ст. народознавство захоплює численних професіоналів і аматорів Галичини, які з великим зацікавленням починають збирати матеріали про селянський побут, культуру, традиції і намагаються висвітлити питання матеріальної та духовної культури рідного народу. Ця хвиля замишування культурою своїх країн захопила і трускавчанина Олексю Пристай, тоді ще студента Дрогобицької і Стрийської гімназій, а згодом семінариста Львівської духовної семінарії.

Захоплення, яке переросло у щоденну працю, не покидало його і тоді, коли він працюючи помічником пароха і парохом у с. Підгірці на Золочівщині і священником у с. Журі на Рогатинщині вірою і правдою служив Богові і своєму підневільному народові, з лона якого вийшов сам.

Різноманітними були зацікавлення о. Олексю Пристай: він вивчав землеробство, скотарство, гончарство, ткацтво, одяг, обробку дерева та металу і досягнув великих успіхів як господар.

У першому томі своєї 4-х томної праці “З Трускавця у світ шмардерів” (Л., Нью-Йорк, 1935–1937) о. О. Пристай висвітлює усі сторони життя у Трускавці. Це вироб-

ничо-побутові особливості трускавецьких автохтонів і спосіб перебування гостей трускавського курорту, який щойно почав набирати європейських ознак.

Його цікавили такі проблеми, як житло трускавецьких газдів і житло “кураційників”, одяг, їжа, сімейні обставини, свята, обряди, звичаї, дозволя, навіть городи та сади. До цих питань він підходив диференційовано, розглядаючи побут автохтонів “чужоземного елемента”, який оселився в Трускавці, а також курортних гостей.

Хоча о. О. Пристай не був ні професійним етнографом, ні професійним фольклористом, ані статистиком, його праця заслуговує на високу оцінку за свій, саме професійний, виклад цієї проблематики.

О. Пристай згадував, що за “його часів” трускавчани носили на собі тільки господарську одяг, це значить не купували нічого з так званої тандити, а виробляли собі її вдома зі своїх власних сирівців. Йдеться про чоловічі і жіночі кожухи з овечої шкіри і гуні. Вся технологія виготовлення такого одягу була місцевою.

Відзначається така деталь, що гуні не прикрашалися з переду квітами на відміну від кожухів. У люті морози,

окрім кожуха і гуні, одягали ще кафтан (або кахтан). Це одяг, який шила сама господиня з грубого льняного чи конопляного полотна. Так званого грубого кафтана одягали до простої роботи, а тонкого, як пише автор, “на парад” в тепліші дні. Парадним одягом була також жіноча свита, або свитка, що виготовлялася з тонкого, вже купованого, полотна.

Заміжні жінки носили хустки зі “швабського” полотна. Точно описує автор спосіб завивання хусток, підкреслюючи його естетичність. Дівчата влітали в коси так звану політичку, тобто кольорову стрічку і завітчувалися “зіллям”. Політички були різнобарвні: жовті, червоні, помаранчеві тощо.

Диференційованою була і білизна, тобто, сорочки були грубі і тонкі. Наведемо цікаве слово, яке зараз уже забуде. Гонке льняне полотно мало бути щонайліпше “вибліжоване”. Відзначається надзвичайно цікава деталь: льняну жіночу сорочку краяли тільки до пояса, а решту надточували конопляним полотном. В цьому, як підкреслює автор, відбилася глибинна прикмета селянської філософії.

Говорячи про жіночі прикраси о. О. Пристай пише про скляні і гіпсові кольорові паньорки. Коралі, як такі, могли носити лише багатші. Ось такий птрих: “чим багатший був господар, тим більші коралі носили його дружина, чи дочка на порі (відданиця-дочка).

Спідницю, або димку жінка виготовляла собі сама, але, читаємо, “вбивати або малювати давала їх до міста жидам”.

Далі говориться про жіноче взуття, яке шив їй чоловік. Дозволимо собі навести цитату: “Були в селі майстри до шиття ходаків, але вони з того не жили, лише робили добрим людям сусідську прислугу. Пізніше почало жіноцтво купувати, а ще радше давало робити собі чоботи на “уряд” (на замовлення), спершу прості а згодом “пасовані” або випаловані. В урочисті свята, напр. на Різдво, чи Йордан чи на Великдень обвивали собі газдині голови так званими рантухами. Ідо були широкі на півметра, з тонкого, міцного і доброго “швабського” полотна. Такими рантухами, зложеними завширшки долоні, зав’язували собі жінки голови, так як при зав’язуванні “обручів” – хусток. У великі свята виглядала ліва сторона церковної нави, немов велика громада білих гусей або довгошійх лебедів. Це трускавське жіноцтво, повбиране у свої білі, святочні рантухи. Жадну Газдиню, ні багату ні бідну, не нараджували на катафальок інакше, як у білім рантуху, що був давно перед смертю приготований і лежав зложений у скрині”.

Тепер декілька слів про чоловічу ношу. Чоловіки носили капелюхи із пшеничної соломи. Підкреслюється, що такий капелюх плив собі сам газда, або його син, пастух. Капелюх старшого газди був прикрашений чорною політичкою, а червоною або іншого кольору – капелюх парубка.

Взимку носили смушві шапки, куплені в Дрогобичі. Тут автор наводить таку колоритну жанрову сцену:

ку: “Пізньою осінню був найбільший крик на дрогобицьким “підсінні”, де жиди продавали хлопам шапки. Жидівські купці, чи там продавці шапок, робили собі страшно галасливу конкуренцію, один одного перемігав криками, захиляючи аж до охриплення свій товар. Відтягав газду від другого жиди, свого противника, то за рукав, то за полу. Бувало захопив з голови селянина шапку й утік до свого краму, та в цей спосіб зваблював чоловіка до себе. Звабленому закладав силоміць на голову нову шапку зі свого краму, танцював коло чоловіка як божевільний, прицолюючи і прихваляючи свою шапку. А скільки то було поплескуючих ударів на хлопську долоню, цього не числити. Хлоп кричав до жиди: “спусти!”; жид знову кричав до хлопца: “додай!”. Такий торг за одну шапку тягнувся нераз цілу годину або й довше. Бувало жид наклоне хлопцеві по-жидівськи, а хлоп навідворить жидові, по-своєму. Але бувало також таке, що побилися два конкуренти-жиди, або жид з хлопом. В таких разях збігалася жидова, немов круки, на поміч одновірцеві, та іноді сильно побили покріплого хлопца. А ще цікавіше і подивудісне, що на поміч жидові спішив навіть його конкурент-ворог, щоби боронити свою віру перед “гоєм”! Український народ міг би, як-то кажуть, шапками накрити не одного свого ворога, коли б мав у собі це жидівське почуття національної єдності”.

Докладно описуються інші деталі одягу. Комір сорочки зашивався скляною круглою кольоровою “пшинкою” (англійською будавкою). Шпінки могли мати червоний, бурячковий, зелений або смарагдовий колір. Так само диференціювалося грубе конопляне і тонке льняне полотно на будень і свято. Цікавим був спосіб носіння сорочок, які сягали нижче колін. Обов’язковою деталлю був вузький на будень і широкий, подвійний ремінь на свята. У цьому святковому ремені носили гроші.

Тут вже йшлося про ходаки. Згодом носили чоботи, але вже в таке взуття взувалося молодше покоління, бо старі трималися давнього звичаю. Розділ про ношу автор закінчує надзвичайно “Чоловіки мали довге, сподом підголене волосся порожці”.

Ми зробили спробу показати, як професійно і з великою любов’ю о. О. Пристай малює зовнішність своїх улюблених бойків-трускавчан. Але з не меншим настальгійним боєм автор пише про те, як втрачався органічний бойківський елемент через нашествя “елементу чужеземного”: “... зазначаю, що Трускавчане, старі газди і газдині не брали участі в проходах по Долині. Вони мали свої приємності і розривки по садах та по полях, але молодіж обох полів дуже охоче збігала на Долину до панів, та звичайно приглядалася панським строям, обычаям та поведінці і поволі, але з пристрасною захоплювалося всім тим, що принесло пізніше шкоду цілій українській громаді”.

Великою заслугою о. О. Пристая є те, що він не тільки сам займався, по при своєю душпастирську діяльність, етнографією, а й робив все, аби залучити до зби-

IX. Архівні відкриття

рання матеріалів широке коло своїх парафіян. Всюди і завжди заохочував їх до всякої праці, як на ниві, яка колосилася могутніми колосками, так і на ниві духовності, яка підіймалася все вище.

У кожній людині він вмів відшукати "великі скарби", які всевишній окрив перед людським оком. У розділі "Сільські мистці та інженери" о. О. Пристай зауважує: "А таких майстрів" власного хову було у Трускавці більше, хоча кожний мав іншу спеціальність. Хлопські будівничі Хомяки, різьбарі, Шкребляки, різні малярі, шинцарі та копа інших самоуків-мистців є тими окритими скарбами внутрі українського народу, яких треба лише відгребти, вивести на денне світло, дати їх "ошліфувати" і поставити на світильник світа". З кожним він вмів знайти спільну мову і залучити до писання.

Саме завдяки цій добрій практиці, о. О. Пристай працюючи уже в СІМ на місіонерській роботі, отримував надзвичайно детальні описи подій, фактів, найсвіжіші статистичні дані з Трускавця та інших місць. Це дало йому можливість так детально описати все що стосувалося об'єктів його зацікавлення.

Перебуваючи за далеким синім морем о. О. Пристай мав можливість порівняти своїх краян з іншими народами і писав: "Багато я бачив, скитаючись по широкому світу, на обох півкулях землі, в Європі як священник і в Америці як місіонер. Мав зв'язок з різними народами, пізнав у новім Вавилоні, себто в Америці, Поляків, Сло-

ваків, Словінців, Італійців, Ірландців, Греків, а навіть Китайців і Японців, не говорячи вже про Муранів, які були моїми близькими сусідами в Карнегі, в Санкт Клер і в інших американських містах. На основі досвіду заявляю врочисто, в обличчі зближаючої смерті, що український народ, між всіми знаваними мені народами, мігби бути "світлом миру", коли б тільки мав освіту, оперту на християнських засадах! Але в Бозі надія і я певний, що він колись цим світлом міру буде, як лише виїде на Боже Світло!"

Отже, о. Олекса Пристай дав глибоку панорамну і напорчуд колоритну характеристику економічних, політичних і побутових відносин у Трускавці другої половини XIX і початку XX століть. Він це зробив як ніхто інший з професійних істориків. Читача вражає багатство етнографічної картини Трускавця тієї доби, в яку о. О. Пристай заглиблювався як учений-дослідник. Він мав феноменальну пам'ять і видатні здібності як збирач і систематик колосального матеріалу у різних сферах народного буття. Він був світочем у царстві духа і водночас скрупульозним практиком. Ісус Христос, звертаючись до своїх апостолів, назвав їх сіллю землі, світлом для світу. Наш краянин о. Олекса Пристай був прекрасною крулинкою тієї євангельської солі. Душа його світилася до Бога і України, благословила його дуча Господа кожну мить, і кожна мить його життя була віддана Богові і Україні.

Олександр Петренко

МАСТКОВІ МОНОПОЛІЇ ТА ЇХ ОРЕНДА НА СХІДНОМУ ПОДІЛЛІ НАПРИКІНЦІ XVIII – У ПЕРШІЙ ТРЕТИНІ XIX ст.

Серед прибуткових статей діличного маєтку чільне місце належить так званім орендам: шинків, млинів, винокурень, броварень, ставків та ін. Передавання в оренду зазначених установ давало можливість отримувати прибутки грішми гарантовано, при тому не ведучи господарювання особисто і не маючи ніякого ризику.

Масткові монополії в абсолютній більшості випадків виорендовували купці або міщани єврейської національності. І це попри те, що російський уряд проводив дискримінаційну політику по відношенню до євреїв, які після поділів Польщі поповнили число підданих російського царя.

Провідне місце серед масткових монополій становило право на шинкування алкогольних напоїв. Навіть у часи розвиненого рільничого господарства з добре облаштованим фільварковим виробництвом оренда корчми давала не менше чверті грошових прибутків маєтку. Правове поле, у якому діяли корчмарі, визначалося, головним чином, в контрактах на оренди монополій (шинкової та млинової), а інколи у загальних контрактах на оренду чи заставу маєтків. Укладалися такі контракти здебільшого на 1–2 роки. Норма 3 і більше років

зустрічається порівняно рідко. Це пов'язано з тим, що рівень прибутковості шинків у різні роки значно коливався й, відповідно, ніхто не хотів ризикувати.

Розглянемо тепер зміст орендних контрактів та інших відповідних їм для з'ясування порушеного питання документів. Передусім, вони фіксують монополію на роздрібний продаж алкогольних напоїв у межах маєтку та на мливо збіжжя. Стосується це право монополії не стільки можливих конкурентів – шинкарів, скільки селян, яким заборонено виробляти, довозити і навіть купувати на розлив у іншому місці алкогольні напої, а також молоти збіжжя. Візьмемо для прикладу однорічний контракт на оренду корчми с. Глинська Вінницького повіту, укладений адміністратором Ф. Шульцом з пиківським міщанином Срулем Мошковичем (13.06.1801). Документ окреслює територію дії контракту – село Глинськ і присілок Софіївка, і зазначає, що до корчменної оренди додається паровий наділ орної землі та сінокіс, право двічі на тиждень ловити рибу в ставку, гуральня на 2 котли і млин. Селяням і шляхті, що мешкають у тому маєтку, якнайсуворіше забороняється довозити напої зі сторони під карою штрафу 5 рублів сріблом і кон-